

УДК 94 (477. 54) «1991-1997»: 792. 5

Світлана Шевченко
Svitlana Shevchenko**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛАХ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(1991-1997 рр. XX ст.)****ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN SCHOOLS OF
NATIONAL MINORITIES IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENT
UKRAINE (1991–1997 OF THE XXth CENTURY)**

У статті проаналізовано організацію навчального процесу у школах національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в умовах незалежної України (1991–1997 рр. XX ст.); показано розвиток мережі навчальних закладів національних меншин на території України; встановлено, що в досліджуваний період відроджувалася система освіти національних меншин; з'ясовано, що в ході реалізації урядової політики освіта національних меншин декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур, а також забезпеченні потреб етнічних меншин навчальною та методичною літературою мовами національних меншин, де зверталась увага на тлумачення певних історичних подій для представників інших етносів України.

Ключові слова: незалежна Україна, розвиток, навчальні плани, диференціація, школи національних меншин, курси, факультативи.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. створило умови для відродження та розвитку освіти й культури національних меншин, реалізації прав громадян на доступ до культурних цінностей. Правовою основою формування державної етнополітики стали Декларація прав національностей України (1991), Закон України «Про громадянство» (1991), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1991), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992), Конституція України (1996), Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012) та ін. У ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» зазначено, що держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою, вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації. Водночас, пам'ятки історії і культури національних меншин в Україні охороняються законом [7, 8].

На Міністерство освіти і науки України покладалося завдання щодо забезпечення навчальних закладів етноменшин підручниками, а також розбудови навчально-методичного потенціалу. Законодавство України врегульовувало діяльність закладів освіти етноменшин для створення рівних умов громадянам у здобутті освіти, дотримання державних вимог стосовно її змісту, рівня та обсягу, стимулювання творчого пошуку науковців і педагогів.

Аналіз розвитку школи, освіти національних меншин в Україні свідчить, що тривалий час освіта не мала повної національної свободи, внаслідок чого була приречена на відставання. Водночас вона була зброєю для боротьби за національні права, демократизацію та навчання рідною мовою. Вітчизняні розробники теоретичних основ освіти національних меншин висунули ідею, що поєднувала громадську освіту і полікультурність. Учені та науковці відділу

навчання мов національних меншин і зарубіжної літератури Інституту педагогіки АПН України запропонували ряд концепцій, методик, програм з української мови для шкіл, де навчалися неукраїномовні школярі, які переходили на українську мову навчання в середніх або старших класах. Вони розробили підручники з української та російської мов для початкової й основної школи з українською та російською мовами навчання (Гудзик І., Корсаков В.); з мови іврит «Мова іврит. Усний курс» для 1 класу та «Мова іврит. Буквар» для 2 класу шкіл з українською мовою навчання (Бакуліна Н.); з української мови «Українська мова. Усний курс» для 1 класів шкіл з польською, угорською, румунською мовами навчання та підручники з навчання грамоти («Буквар») для шкіл з угорською, румунською, польською мовами навчання, «Українська мова» для 3 та 4 класів шкіл зазначеного типу (Хорошковська О., Яновицька Н. та ін.); з інтегрованого курсу літератури («Література (російська і світова)» для 5-8 класів шкіл з російською мовою навчання (Сімакова Л., Снегірьова В.). Крім цього, вчені-науковці (Курач Л., Корсаков В., Сімакова Л. та ін.) написали численні навчальні посібники, що стосувалися зазначених вище проблем з російської, новогрецької, болгарської, кримсько-татарської, української мов, івриту, російської та зарубіжної літератури тощо. Українське суспільство підійшло до розгляду концепції розвитку шкіл національних меншин. У процесі визначення підходів до концепції розвитку освіти етноменшин аналізувалися історичні надбання, сучасні умови та тенденції, враховувалися аспекти розвитку напрямів задоволення освітніх запитів.

Обрана концепція багатокультурної освіти зумовлювалася потребою організації системи навчання етнокультури та різноманітних культур, виховання на її основі самобутності та різноманітності громадян держави, формування поваги та почуття гідності у представників усіх культур незалежно від расового або етнічного походження, віросповідання. Державний стандарт базової і повної середньої освіти містив положення про те, що засвоєння культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулювали стосунки між поколіннями, націями, сприяло естетичному й матеріально-етичному розвитку. У Національній доктрині розвитку освіти наголошується на збереженні та збагаченні українських культурно-історичних традицій, вихованні шанобливого ставлення до національних святих, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживали в Україні, на формуванні культури міжетнічних відносин [4, с. 51].

Проблема розвитку шкіл національних меншин завжди була в полі зору науковців (Авдієнко М., Чирко Б., Войнолович В., Войнолович Л., Бистрицька О., Марчук М., Наулко В., Недольська В., Очеретко С. та ін.). Заслужують на увагу дослідження сучасних учених-науковців Б. Андрієвського, Л. Березівської, Є. Голобородько, О. Обидьонові, О. Рафальського, Н. Рудницької, І. Миронової, О. Сухомлинської та ін., де висвітлюються питання організації системи освіти для національних меншин і полікультурної освіти й виховання. Учені внесли значний вклад у розробку проблеми національно-культурного будівництва для національних меншин в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. : важливі відомості щодо організації шкільної освіти різних етносів, які населяли Україну в досліджуваний період, а також узагальнюючі статистичні дані з питань становлення та функціонування мережі освітніх закладів для національних меншин; питання підготовки педагогічних кадрів для відповідних навчальних закладів.

Деякі питання розвитку шкіл національних меншин розглядалися в працях М. Шульги, В. Євтуха та ін. ; у дослідженнях В. Трощинського, І. Кураса, О. Майбороди, присвячених теоретичним проблемам етнонаціональної політики, історії етносів. Але в них лише фрагментарно аналізувалися питання освіти та її регіональні особливості.

Метою статті є аналіз розвитку організації навчального процесу у школах національних меншин в умовах незалежної України (1991–1997 рр. ХХ ст.)

У досліджуваний період функціонувала досить розгалужена мережа загальноосвітніх закладів освіти (російські, єврейські, польські, молдавські, угорські, двомовні, тримовні (українсько-румунські й українсько-російсько-румунські та ін.) з рідною мовою навчання або вивченням рідної мови. Це були школи I, I-II, I-III ступенів, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї як державної, так і приватної та колективної форм власності. Їхня діяльність регламентувалася насамперед постановами Кабінету Міністрів УРСР «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР», «Про утворення Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів УРСР» (1991); «Про спеціальні редакції для випуску літератури мовами національних меншин України» (1992); Положенням Президії Академії наук УРСР «Про утворення відділу єврейської історії та культури» (1991), Типовим положенням про недільні школи (1992), Типовим статутом середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу (1993), Інструкціями про організацію та діяльність гімназій і про організацію та діяльність ліцеїв (1996); Законами України «Про освіту», «Про громадянство» (1991), «Про національні меншини в Україні» (1992); Указами Президента України «Про Міністерство України у справах національностей, міграції і культурів» (1993); Програмою розвитку освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.), Державною програмою відродження і розвитку освіти національної меншини на 1994–2000 рр. (1994) та ін.

Законодавство України врегульовувало діяльність закладів освіти для забезпечення доступності й безоплатності дошкільної, повної загальної середньої освіти, різних форм навчання. У Концепції середньої загальноосвітньої школи Української РСР зазначалося, що «школа в Українській РСР будується як єдина, трудова, політехнічна на основі принципів гуманізму, демократії та інтернаціоналізму. Єдина школа діалектично поєднує національний та інтернаціональний зміст освіти, забезпечує доступ до скарбниць світової культури, необхідний рівень міжнаціонального спілкування» [16, арк. 71]. Школа I ступеня створювала умови для самовираження учня в різних видах діяльності, морально-етичного й естетичного розвитку, культури мови й поведінки; формувала початкові загальнонавчальні та загальнокультурні уміння і навички та ін. Тривалість навчання в цій школі (3 чи 4 роки) обумовлювалася рівнем готовності дитини, а також особливостями рідної мови. За рішенням громадських рад шкіл з угорською, молдовською, кримськотатарською, болгарською, гагаузькою, польською, єврейською та іншими мовами викладання тривалість навчання у школі I ступеня могла бути продовжена до 5 років [1, с. 370].

Аналіз Типового статуту середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу (1993) свідчить, що діяльність будувалася на принципах доступності, гуманізму; рівності умов для кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями; диференціації змісту і форм освіти; єдності і наступності; безперервності і різноманітності; поєднання державного управління і громадського самоврядування тощо (пункт 5). Ознайомлення з ним показало, що протягом з 1991 по 1993 н. р. відбувалися зміни змісту загальної середньої освіти, розвитку видавничої справи для освітніх цілей, формування єдиних підходів до якості підручників, особливо історії, підготовки вчителів до використання їх у навчальному процесі тощо. У 1990 р. за рішенням Міністерства освіти УРСР розпочався активний процес переробки діючих у 80-ті роки навчальних планів і програм, передусім з мовно-літературної та історичної освіти. На відміну від минулих років у 1991 р. з української літератури було складено три варіанти програм; упроваджувалися українська мова в школах національних меншин, курси «Історія України» і «Географія України». У цих курсах зверталася увага на основи національної самосвідомості, прищеплювалася любов до рідної мови, повага до свого народу, його історії і культури. На думку вченої Л. Березівської, «... національний компонент змісту освіти має включати знання з рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв та ідеалів, про культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси тощо.

Ці знання розкривалися як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, у факультативних курсах. У контексті національної культури формувалися й інтер-націоналізм як переконання, а не як агітаційна теза чи догматичне твердження. Найближча людині історія – це культура свого народу...» [1, с. 373]. Національне самовизначення школи мало широко відображати національні елементи в її виховній діяльності, відродження краєзнавчої роботи у всіх можливих напрямках, залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури і природи, до засвоєння традиційних ремесел і народних промислів.

Зміни в шкільній освіті сприяли національному відродженню державності, культури, оновлювався зміст освіти (програм, підручників); в оформленні підручників робився акцент на «національних особливостях життя і побуту народів України» [2, с. 327]. В Україні ідея багатокультурності поверхово реалізовувалася в навчальній літературі та у виховних заходах загальноосвітньої школи. У навчальних планах шкіл національних меншин пропонувалося вивчення не лише таких предметів, як рідна мова, література, а й культури, традицій національних меншин. Вітчизняний стандарт базової і повної середньої освіти передбачав стисле вивчення культур національних меншин у таких освітніх галузях, як «Мова і література», «Суспільствознавство», «Естетична культура», «Історія», «Іноземні мови» тощо [11, с. 136]. У підручниках з української мови і літератури, рідних мов і літератур через відповідний добір вправ, переказів, аналіз літературних текстів, дослідження біографії та творчості письменників учням надавалася можливість засвоювати культурні і духовні цінності як українського, так і інших народів.

На відміну від попередніх років (1988/89 н. р.) у навчальних планах на 1990/91 н. р. збільшувався обсяг фольклорного матеріалу; школам і вчителям надавалося право наповнювати навчально-виховний процес специфікою регіону, рідного краю; зростала мережа україномовних класів у школах з російською мовою навчання; збільшувалася кількість годин на вивчення української мови й літератури; запроваджувався поділ класів на групи у процесі вивчення української мови і літератури в школах з російською мовою навчання; вводилося вивчення української мови в школах, де навчалися діти молдавської, угорської та інших національностей; дозволялося ділити учнів на групи для вивчення російської та іноземної мов; вводилися на вибір учнів навчальні курси «Народознавство», «Рідний край», «Етнографія та фольклор України», а також факультативні курси «Рідний край», «Культура та мистецтво України» тощо; передбачалося організувати понад 700 факультативних груп для вивчення болгарської, кримськотатарської, польської та інших мов національних меншин, розробити концепцію педагогіки народознавства [2, с. 327]. Крім того, у перехідних навчальних планах на 1989/90 н. р. дозволялося використовувати частину годин, передбачених на індивідуальні та групові заняття [12, с. 3-5].

У порівнянні з початком 90-х років, зазначимо, що лише в кінці 80-х років в основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи відбулося удосконалення змісту навчальних програм з української мови і літератури, географії й історії УРСР, з угорської, молдавської, польської мов та літератур. Так, у 1988/89 н. р. Міністерство освіти УРСР схвалило навчальні плани для середніх загальноосвітніх шкіл з українською і російською мовами навчання м. Севастополя, з угорською, молдовською і польською мовами навчання. На відміну від попереднього плану на (1985/86 н. р.) у пояснювальній записці до плану на 1988/89 н. р. замість рубрики «Про вивчення російської мови», з'явилася рубрика «Про вивчення української, російської та інших мов» [1, с. 342]. Також у 9-10 класах збільшилася кількість годин на вивчення української, російської та інших мов, а в 6-8 – на вивчення рідної мови (що було важливим для всіх національностей, які проживали на території України).

Наводимо приклад навчального плану середньої загальноосвітньої школи з російською мовою навчання на 1988/89 н. р. (табл. 1).

Таблиця 1

**З навчального плану середньої загальноосвітньої школи
з російською мовою навчання на 1988/89 н. р. (перехідний) [15, арк. 6]**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах													
	1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Російська мова	7	8	10	12	10	11	6-5	4	4-3	3-2	2	0-1	0-1	
Російська література	-	-	-	-	-	-	3	3	2	2	3	4	3	
Українська мова	-	3	3-4	-	3	3	3	3	2-3	2	2	0-1	-	
Українська література	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	3	3	
Математика	4	6	6-5	6	6	5-6	6	6	6	6	6	5-4	4	
Основи інформатики та обчислювальної техніки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	
Історія	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2-3	3	4	3	
Основи Радянської держави і права	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	
Суспільствознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Етика і психологія сімейного життя	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Ознайомлення з навколишнім середовищем	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Природознавство	-	-	1	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	
Географія	-	-	-	-	-	-	-	2	3	2	2	2-1	-	
Біологія	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	1	2-1	
Фізика	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	3	4	4	
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Хімія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3-2	2	3	
Креслення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	
Іноземна мова	-	-	-	-	-	-	4	3	2	2	1	1	1	
Образотворче мистецтво	2-1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	
Музика	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	
Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Початкова військова підготовка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	
Трудове навчання	2	2	2	1	1	1	2	2	2	2	2-3	3	4	
Разом	20	24	26	24	25	27	32	33	33	34	35	35	36	
Факультативні заняття	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	3	3	
Трудова практика (днів)	-	-	-	-	-	-	10	10	10	16	-	20	-	

За даними таблиці, навчальний план середньої загальноосвітньої школи з російською мовою навчання на 1988/89 н. р. відрізнявся від попереднього (1985/86 н. р.) лише кількістю годин на вивчення мов і літератур.

Аналіз навчальних планів, програм показав, що на початку 80-х років були створені типові навчальні програми для всього СРСР, які включали 24-26 предметів. Кількість годин на українську і російську мову була однаковою. Взагалі наприкінці 80-х років, відбувалося посилене русифікаторство змісту навчання в українській, навіть у початковій школі.

Таблиця 2

**З навчального плану середньої загальноосвітньої школи
з російською мовою навчання на 1991/92 н. р. (перехідний) [15, арк. 5]**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах												
	1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Російська мова	7	8	10	12	10	11	6-5	4	4-3	3-2	2	0-1	0-1
Російська література	-	-	-	-	-	-	3	3	2	2	3	4	3
Українська мова	-	3	3-4	-	3	3	3	3	2-3	2	2	0-2	-
Українська література	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	4	4
Математика	4	6	6-5	6	6	5-6	6	6	6	6	6	5-4	4
Основи інформатики та обчислювальної техніки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Історія України	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2-3	3	4	3
Основи Радянської держави і права	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Суспільствознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Етика і психологія сімейного життя	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ознайомлення з навколишнім середовищем	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Природознавство	-	-	1	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-
Географія України	-	-	-	-	-	-	-	2	3	2	2	2-1	-
Біологія	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	1	2-1
Фізика	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	3	4	4
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Хімія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3-2	2	3
Креслення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Іноземна мова	-	-	-	-	-	-	4	3	2	2	1	1	1
Образотворче мистецтво	2-1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Музика	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Трудове навчання	2	2	2	1	1	1	2	2	2	2	2-3	3	4
Разом	20	24	26	24	25	27	32	33	33	34	35	35	36

Факультативні заняття	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	3	3
Трудова практика (днів)	-	-	-	-	-	-	10	10	10	16	-	20	-

Аналіз навчального плану середньої загальноосвітньої школи з російською мовою навчання на 1991/92 н. р. показав, що лише у 9-х та 10-му класах збільшилося кількість годин на українську мову (на 1 год), а також додано до предметів «Історії» та «Географії» слово «України». Причому навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах України здійснювався за типовими навчальними планами. Відповідно до них мова і література національних меншин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відводилася певна кількість годин на тиждень. У варіативній частині Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із різними мовами навчання було передбачено вивчення мов національних меншин як предмета, так і факультативно.

Факультативи відкривалися і діяли при школах національних меншин та національно-культурних товариствах. Факультативно вивчалися такі мови: кримськотатарська, угорська, польська, румунська, турецька, єврейська, болгарська, гагаузька, новогрецька, словацька, чеська, німецька та ін. Наводимо відомості про такі факультативи (табл. 3) в 1991/92 н. р. [3, с. 15].

Таблиця 3

Мова чи предмет	Область	Кількість шкіл	Кількість груп	Кількість учнів
Молдавська	Одеська	7	21	317
	Чернівецька	25	139	3527
	Усього	32	160	3844
Румунська	Закарпатська	13	90	1322
	Чернівецька	24	102	1770
	Усього	37	192	3092
Угорська	Закарпатська	36	74	1082
Польська	Вінницька	3	5	90
	Житомирська	10	19	580
	Львівська	11	12	210
	Тернопільська	5	12	225
	Хмельницька	12	21	272
	Чернівецька	2	6	72
	м. Київ	2	3	45
	Усього	45	78	1494
Болгарська	Запорізька	16	35	382
	Кіровоградська	2	2	24
	Львівська	1	4	37
	Одеська	51	121	2260
	Усього	70	162	2703
Кримськотатарська	Запорізька	2	4	41
	Крим	188	451	4470
	Херсонська	4	4	47
	м. Севастополь	1	1	20
	Усього	181	451	4470

Чеська	Вінницька	1	2	20
Словацька	Закарпатська	2	5	72
Новогорецька	Крим	1	2	27
	Донецька	9	13	130
	Усього	10	15	157
Єврейська	Вінницька	1	1	13
	Житомирська	1	2	20
	Львівська	1	1	20
	Одеська	2	3	45
	Черкаська	2	3	60
	м. Київ	1	3	60
Гагаузька	Одеська	6	14	223
Турецька	Херсонська	1	1	10
Історія румунського народу	Закарпатська	4	7	161
	Чернівецька	1	1	25
	Усього	5	8	186
Історія угорського народу	Закарпатська	59	167	2561
Історія циганського народу	Закарпатська	1	2	20
Усього	501	1343	20152	

З 1992 р. почався перехід від факультативного вивчення рідної мови до введення її як навчального предмета та створення відповідних класів і шкіл. У 503 школах України здійснювалося факультативне навчання (20203 учнів), працювало 1400 груп (120 тис. учнів), у тому числі з вивчення болгарської (165 груп), кримськотатарської (340), єврейської (38), польської (90), новогорецької (27), румунської (12), словацької (7), чеської (4) [10, с. 57].

У 1993 р. в Україні діяв 891 факультатив, де 12,3 тис. учнів вивчали мови національних меншин [21, арк. 170]. У 1993/94 н. р. в 11 областях України у 88 школах працювало 228 факультативних груп, де 3409 учнів вивчали рідну мову [10, с. 57]. У 1995 р. функціонувало 49 факультативів, де болгарську мову вивчало близько 1 тис. 589 учнів, мову як предмет – 7 тис. 746 [10, с. 57]. Крім того, в Україні з 1991/92 н. р. діяли школи, де викладалася російська мова: з українською мовою навчання, (російська мова як окремий предмет); з російською мовою навчання або іншою мовою національних меншин; спеціалізовані школи з російською мовою навчання або іншою мовою національних меншин. Їх налічувалося 3 364 (15,9% загальної кількості шкіл) [9, с. 130]. Згодом у 1993–1994 рр. в україномовних школах Глибоцького, Старожинецького та Герцаївського районів Чернівецької обл. відкрилися класи з румунською мовою навчання, які відвідувало 386 учнів [17, арк. 245].

Аналіз звіту школи з молдовською мовою навчання (1991) показав, що в Чернівецькій обл. з 420 загальноосвітніх шкіл 86 (20%) були з молдовською мовою навчання [19, арк. 63]. У 1992/93 та 1993/94 н. р. діти молодших класів володіли діалектом рідної мови та російською мовою: навчання починалося російською мовою (буквар) та водночас вводився усний курс

української мови; у 2 класі здійснювалося навчання грамоти українською мовою і вводився усний курс рідної літературної мови; у 3 класі відбувалося навчання грамоти рідної мови; у подальші роки українська та рідна мови починали використовуватися як засоби навчання з деяких предметів [19, арк. 17]. У звіті зазначається, що в Чернівецькій обл. вивчалася 5 мов національних меншин: румунська, російська, німецька, іврит, польська. У 1994 р. тут діяли 273 школи з них 96 – були з румунською мовою викладання, де навчалася 21,6 тис. учнів (16,5%); у 1995 р. з 452 шкіл 87 – були з румунською мовою навчання, 4 – російською, 35 – з різними мовами. У 1995 р. румунську мову вивчали 23,5 тис. школярів, німецьку – 25 тис., іврит – 280 школярів, а 400 школярів – польську мову [18, арк. 244]. Традиційним в області було проведення учнівських олімпіад з румунської мови і літератури. У процесі навчання учні не вивчали культуру свого народу, у них формувалася національна самосвідомість.

На початок 1994/95 н. р. в Одеській обл. функціонувало 11 денних загальноосвітніх навчальних закладів із молдовською мовою навчання, які відвідувало 7087 учнів. Крім того, працювало 7 змішаних російсько-молдовських шкіл [6, с. 124].

Навчальна література друкувалася молдовською (румунською) мовою з використанням кирилиці. Навчальні плани шкіл Чернівецької області з молдовським контингентом учнів мали назву «Навчальний план загальноосвітньої школи з молдавською мовою навчання». Підручники з мови мали назву «Молдовська мова», а з літератури – «Молдовська література». Лише з 1992 р. відбувся перехід шкіл з молдовським контингентом учнів на навчально-методичне забезпечення, в основу якого лягла латиниця. Це було зумовлено відповідним процесом у школах Республіки Молдова. Підручники з мови та літератури шкіл Молдови стали називатися «Румунська мова» та «Румунська література». Мову друкування підручників було визначено як румунську [18, с. 127]. Цими підручниками почали користуватись і в школах Одеської та інших областей, де навчалися учні молдовської національності. Згідно зі ст. 3 Протоколу про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти республіки Молдова «... молдовська сторона, враховуючи свої можливості, надасть безкоштовно підручники з усіх навчальних дисциплін, методичні посібники і художню літературу для дошкільних навчальних закладів і шкіл України з молдовською (румунською) мовою навчання відповідно до заяви української сторони» [18, с. 127].

У навчальних планах для шкіл з молдовською мовою навчання мова визначалася як румунська, а курси рідної мови та літератури – як румунська мова і література відповідно до назв підручників, що видавало Міністерство освіти Республіки Молдова. Міністерство освіти і науки України випустило 45 назв видань навчально-методичної літератури для шкіл з румунською мовою навчання, яку було рекомендовано для використання в школах з молдовським контингентом. Також було видано підручники мовами національних меншин (з гуманітарних предметів), де зверталась увага на тлумачення певних історичних подій для представників інших етносів України.

З 1994 р. в школах України діяло кілька десятків навчальних планів для різних типів шкіл, що передбачали 17 обов'язкових предметів у державному компоненті і 20 – у шкільному, інтегровані курси, а також допустиме навантаження учнів. Випускники загальноосвітніх навчальних закладів з рідної мови складали державну підсумкову атестацію з рідної мови та літератури [14, с. 103].

Система освіти національних меншин за мовним аспектом ставала більш різнобічною. Якщо в 1991 р. працювали заклади освіти з російською, єврейською, польською, молдавською, угорською мовами навчання, то в 1996 р. вже діяли заклади з вивченням або навчанням болгарською, єврейською, кримськотатарською, молдовською, німецькою, новогрецькою, польською, румунською та угорською мовами.

У кінці 1997 р. змінилася структура навчальних планів. Вони охоплювали три компоненти змісту: союзно-республіканський, республіканський і шкільний [17, арк. 16]. Протягом 1991–1997 рр. в Україні видавалося близько 150 книжок мовами національних меншин. Серед

них Методичні рекомендації щодо вивчення державної мови в школах України з угорською, румунською, польською та іншими мовами викладання (1997) та ін. навчальні підручники. Відроджувалися мови, культура, історичні традиції завдяки випуску літератури різними мовами національних меншин (польська, словацька, чеська, угорська, румунська, вірменська, грузинська, урумська, роменська, іврит, ідиш, гагаузька, болгарська, німецька та кримськотатарська) [13, с. 63]. За тематикою видання розподілялися на офіційні, підручники та навчальні посібники, довідники, художня і дитяча література. Формувалася програма за попередніми пропозиціями національно-культурних товариств, Спілки письменників, науковців, масових бібліотек тощо [13, с. 63].

В Україні забезпечувалося право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою. Водночас у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин створювалися умови для опанування державної мови. Передбачались належні форми, засоби викладання і вивчення мов національних меншин. Отже, протягом 1991–1997 рр. відроджувалася системи освіти національних меншин.

Результати проведеного дослідження свідчать, що незалежна держава в контексті суспільно-політичних подій змінила систему навчання дітей національних меншин у розглядуваний період. Аналіз навчальних програм, планів, підручників, архівних джерел та історичної літератури показав, що етномовна політика позитивно вплинула на формування змісту освіти шкіл національних меншин, зокрема на диференціацію у викладанні таких предметів, як рідна мова, література, історія України, суспільствознавство, естетична культура; запроваджених курсів: «Рідний край», «Народознавство», «Етнографія та фольклор України», «Культура та мистецтво України»; факультативів, де вивчалися мови національних меншин; спостерігався перехід від факультативного вивчення рідної мови до введення її як навчального предмета та створення відповідних класів і шкіл. Таким чином, школи національних меншин стали відкриватися по всій Україні, але здебільшого функціонували там, де проживала найбільша етнічна група, і поділялися за соціальною та національною ознаками й відрізнялися лише мовами навчання.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 384 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: [монографія] / Л. Д. Березівська. – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.
3. Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / за ред. Кирпач А. І., Тригубенко В. В., Ліханова І. Г. – К.: Педагогічний музей України. Крижопіль друк, 1993. – С. 21.
4. Гончаренко Л. А. Полі культурна освіченість педагога: теорія і практика / Л. А. Гончаренко; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон: РІПО, 2009. – 136 с.
5. Декларація прав національностей України // Право України. – 1992. – № 1. – С. 5
6. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 129–131.
7. Закон України «Про національні меншини» № 249412 від 25. 06. 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529.
8. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21.
9. Зеркаль М. М. Етнічна система освіти України: особливості відродження та функціонування у 1990–2000-ті роки (на прикладі середніх та спеціальних навчальних закладів) / М. М. Зеркаль // Чорноморський літопис. – 2012. – Вип. 6. – С. 125–131.
10. Зеркаль М. М. Місце і роль недільних шкіл та факультативного навчання в системі освіти етноменшин України (1991–2011 рр.) / М. М. Зеркаль // Науковий вісник Миколаївського

- національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. – 2012. – Вип. 3. 33. – С. 54–59.
11. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта школярів у Великій Британії : [монографія] / О. К. Мілютіна. – Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – 192 с.
 12. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл УРСР на 1989/90 н. р. // Інформ зб. м-ва освіти УРСР. – 1989. – № 10. – С. 3–5.
 13. Пилипенко Т. Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України (15 серпня 1992 р.) / Т. Пилипенко // Етнічний довідник. – У 3-х ч. – Ч. III. – К., 1997. – 85 с.
 14. Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи / Т. Пилипенко // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду; під заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – 312 с.
 15. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 36. – Арк. 1-6.
 16. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 78. – Арк. 69-88.
 17. ЦДАВО України. – Ф. 5252. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 120.
 18. ЦДАВО України. – Ф. 5252. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 245.
 19. ЦДАВО України. – Ф. 5252. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 170.

The article deals with the problem of educational process organization in schools with teaching children in their mother-tongue under differentiation of general secondary school education in independent Ukraine (1991–1997 of the XXth century). The development of educational establishments network of such type on the territory of Ukraine is shown. There was set that the educational system of ethnic groups has found its rebirth in an investigated period; it was found out that during realization of governmental politics ethnic groups' education has declared the balance of knowledge and skills, free development of national languages and cultures, and supporting ethnic groups' needs of educational and methodical literature in ethnic languages which explained to certain historical events to other ethnic groups in Ukraine.

It was discovered, that foundation and development of ethnic schools in a great measure is related to national politics that assists their further development and functioning; so, the state assures all ethnic groups' right to national and cultural autonomy, partly in the use and education in mother tongue or study of the mother tongue in state educational establishments, the creation of national cultural establishments. It was marked the actuality of the proper facilities creation in order to develop all ethnic languages and cultures, their free usage of mother tongues in all spheres of public life. There were the changes of curricula for schools with Russian, Moldavian, Hungarian languages of education highlighted and there were elective and optional courses implementation emphasized. They were introduced at schools of ethnic groups and at cultural societies, where the mother tongue of ethnic groups was studied; the transition from the optional study of the mother tongue to the introduction of it as educational subject and the creation of corresponding classes and schools is traced. It was set that under the independent Ukraine (1991–1997 of the XXs century) the government created the best facilities for mother tongue education in schools of ethnic groups, and also it was investigated, that ethnic groups which lived on territory of Ukraine in order of having cultural and common differences, and forms of mentality diversity in their correlation acquire the system unity transforming into a certain organizational cohesion.

Key words: *independent Ukraine, development, curricula, differentiation, schools for ethnic groups, schools with teaching children in their-tongue under, courses and optional classes.*